

Pierwsze dziesięciolecie Instytutu Historii

JANUSZ TAZBIR

10 LAT DZIAŁALNOŚCI INSTYTUTU HISTORII POLSKIEJ AKADEMII NAUK

I

Polskie nauki historyczne od dawna odczuwały potrzebę powołania do życia ogólnokrajowej instytucji badawczej. Postulat taki wysunięto już w kwietniu 1920 r., na naradzie poświęconej organizacji tych nauk. Jego realizacja przekraczała jednak znacznie ówczesne możliwości kadrowe i finansowe, pozostawała też w sprzeczności z tradycyjnym systemem pracy, opartym przede wszystkim na indywidualnych warsztatach badawczych.

Do postulatu tego powrócono dopiero po 1945 r.; wówczas to z jednej strony dokonywający się przełom metodologiczny w nauce pociągnął za sobą przejście od indywidualnych form pracy do systemu badań zespołowych, opartych na planowaniu, z drugiej zaś mecenat ludowego państwa uczynił realną myśl powołania do życia ogólnokrajowej placówki, dysponującej dość dużymi możliwościami. Miała ona grupować kadrę badaczy z różnych regionów kraju, którzy zajęliby się studiami nad węzłowymi problemami naszej historii. Dlatego też nie jest rzeczą przypadku, iż na Konferencji Metodologicznej Historyków w Otwocku (28 grudnia 1951 — 12 stycznia 1952), która stanowiła niejako podsumowanie ówczesnych zmian w polskiej nauce historycznej, zaapelowano o jak najszybsze powołanie do życia Instytutu Historii PAN.

Prace organizacyjno-przygotowawcze nad utworzeniem Instytutu trwały przez cały niemal rok 1952. W całokształcie nauk społecznych był on trzecim z kolei tego typu Instytutem, poprzedziły go bowiem powstałe w 1949 r. instytuty: Badań Literackich i Państwowy Instytut Sztuki.

Powołany do życia z dniem 1 stycznia 1953 Instytut Historii PAN stał się warsztatem pracy badawczej, obsługującym ośrodki historyczne całego kraju. Zgodnie z intencjami organizatorów, podjął on szeroko zakrojone prace zespołowe, które zmierzały i zmierzają do wypełnienia ważnych, a dotkliwych luk w naszej dotychczasowej wiedzy o przeszłości, jak również do przewartościowania wielu tradycyjnych poglądów. W prowadzonych w Instytucie pracach zespołowych biorą też udział nie tylko jego pracownicy etatowi, ale również szersze koła współpracowników, co przyczynia się w dużym stopniu do wykształcania w polskiej nauce historycznej stylu pracy zespołowej, w rozmaitych jej aspektach.

W kierunku i wynikach tych prac zainteresowani są historycy całego kraju, gdyż odgrywają one poważną rolę w rozwoju naszej historiografii,

w dyskutowaniu i doskonaleniu jej kryteriów poznawczych i postaw. W tym zakresie szczególną rolę spełniały dotąd — jak o tym jeszcze będzie mowa — dyskusje nad przygotowanymi w Instytucie syntezami historycznymi, dającymi możliwie szeroki obraz dziejów naszego narodu czy też poszczególnych jego ziem. Wielekroć dyskusje te dotyczyły węzłowej problematyki. Nie zawsze w pełni zadowalające, w dużym stopniu jednak zdeterminowały one dalszy bieg badań historycznych w skali ogólnokrajowej; dały też asumpt do powstania różnych monografii, oświetlających istotne, a dotąd nie opracowane problemy badawcze przesłaniane poprzednio nieraz tematyką przyczynkarską o charakterze drugo- i trzeciorzędnym.

Instytut Historii stanowi także teren podstawowych prac z zakresu warsztatu historycznego. Należy tu wymienić studia i zarysy syntez z dziedziny nauk pomocniczych historii — wydawnictwa dotyczące bibliografii historycznej, kontynuację *Polskiego Słownika Biograficznego* czy publikacje związane z atlasem historycznym dawnej Polski. Również i te prace, wymagające zgrupowania wybitnych specjalistów oraz stworzenia im odpowiedniego zaplecza techniczno-dokumentacyjnego, nie są możliwe w żadnym innym ośrodku.

Instytut wreszcie nawiązał ożywione kontakty z zagraniczną nauką historyczną. I mimo że funkcję reprezentowania naszej nauki na zewnątrz przejął w 1959 r. Komitet Nauk Historycznych PAN, pracownicy Instytutu kontynuowali swą aktywną i ożywioną działalność na polu współpracy naukowej z innymi krajami. Ich działalność umożliwiła dalsze zbliżenie nauk historycznych krajów socjalistycznych, w stosunku zaś do krajów zachodnich konfrontację z sobą różnych stanowisk. Przyczyniła się także do podniesienia prestiżu polskiej nauki historycznej za granicą i umocnienia jej roli.

W dziejach Instytutu wyróżniamy jako pierwszy okres lata 1953—1957, na które przypada skupienie się większości prac wokół ogólnej syntezy dziejów Polski (do 1864 r.), części zaś prac na syntezach dziejów Ziemi Zachodnich i Północnych. Charakteryzuje ten okres rozwój organizacyjny Instytutu, wyrażający się zarówno we wzroście liczby pracowników, jak i rozwoju poszczególnych placówek. Instytut podjął również szereg prac i publikacji, mających na celu zaopatrzenie całości naszych nauk historycznych w pewne pomoce warsztatowe. Od strony wydawniczej okres ten cechuje dość szybki rozwój liczby publikowanych arkuszy. Skupienie zasadniczej uwagi na dziejach Polski (do 1864 r.) płynęło nie tylko z potrzeb wynikających z prac nad syntezą, ale również z początkowo fragmentarycznej tylko rozbudowy działów zajmujących się historią nowszą (od 1864 r.) i najnowszą. Przyczyną takiego stanu rzeczy był brak odpowiednich specjalistów, który usunąć miało dopiero wykształcenie nowych sił, jak również znane ograniczenia nakładane wówczas na rozwój badań nad dziejami najnowszymi.

Przy słusznym skoncentrowaniu badań na problematyce dziejów społeczno-gospodarczych, szczególnie zaniedbanych dotąd problemów produkcji i życia materialnego nie zatroszczono się jednak w dostatecznej mierze o uprawianie historii politycznej, nie mówiąc już o historii kultury duchowej i społecznej, która dopiero ostatnio doczekała się większego zainteresowania.

Poważne trudności wynikały, szczególnie z początku, z małego wdrożenia naszego świata naukowego do pracy zespołowej, jak też z braku wprawy w planowaniu prac badawczych. W pierwszych latach istnienia

Instytutu występowało nierzadko niedotrzymywanie terminów, które traktowano niekiedy li tylko jako czynnik mobilizujący pracowników oraz zbyt częste zmiany tematów prac, lub też niekiedy nie podejmowanie już zaplanowanych.

Drugi okres dziejów Instytutu (1957—1962) charakteryzuje przebudowa jego struktury. Działy odpowiadające różnym okresom historii Polski stopniowo przekształcały się w federację zespołów zajmujących się wybraną problematyką badawczą w obrębie danego okresu. Pociągnięto to również za sobą przejście od masowych konferencji, takich zwłaszcza jak nad makietami *Historii Polski*, do większej liczby narad roboczych i w istocie swej bardziej dyskusyjnych, urządzanych w węższym, fachowym gronie. Zmiany te pozostają w związku m.in. ze stopniową realizacją prac nad syntezą dziejów Polski i kolejnym przechodzeniem placówek Instytutu do innych zadań badawczych.

Temu procesowi w dziejach Instytutu towarzyszyła w latach 1957—1959 dyskusja tocząca się przede wszystkim w Radzie Naukowej Instytutu. Dotyczyła ona podstawowego pytania, czy po realizacji najważniejszych zadań należy skupić wysiłki na wielkich przedsięwzięciach zespołowych, a więc opracowaniach syntetycznych, wydawnictwach źródeł i pomocach naukowych, czy też winno się zapewnić w planach Instytutu dostatecznie dużo miejsca również dla indywidualnych prac monograficznych. Początkowo przyjęto zasadniczo pierwszą z tych koncepcji. Praktyka dowiodła jednak konieczności uwzględnienia również w planie Instytutu prac monograficznych, szczególnie w takich deficytowych dziedzinach, jak historia najnowsza czy dzieje powszechne.

Lata 1957—1962 charakteryzuje również wyraźne poszerzenie się chronologicznego zakresu prac badawczych Instytutu. O ile bowiem w początkowym okresie jego istnienia starano się o rozbudowę ówczesnych działów III i IV (obejmujących lata 1864—1939), to obecnie chronologiczny ciąg zakładów Instytutu kończy się na Pracowni Polski Ludowej. Stopniowa realizacja syntezy dziejów Polski i przechodzenie na system zespołów o ściślejszej, a zarazem pogłębianej problematyce badawczej wywołało jednak zjawisko pewnej dezatomizacji Instytutu, z niektórymi ujemnymi skutkami z tego płynącymi. I tak ogół pracowników uskarża się na zbyt małą informację o ogólnej problematyce Instytutu.

II

Do czołowych osiągnięć Instytutu należy przede wszystkim synteza dziejów Polski. Miała ona przedstawić dzieje Polski od ich początków aż do 1939 r. W przyszłości przewidziane jest również objęcie tą syntezą okresu II wojny światowej i dziejów Polski Ludowej. Realizacja tego odpowiedzialnego zadania była tym trudniejsza, iż zarys powyższy chciano oprzeć na zasadach nowej metodologii. Pociągało to za sobą w szczególności konieczność integralnego ujęcia procesu historycznego od strony możliwie wszystkich przedstawianych dawniej oddzielnie aspektów historii politycznej, gospodarczej, dziejów kultury czy ustroju. Nasuwała się również potrzeba krytycznego spojrzenia na dorobek dotychczasowej historiografii. Co ważniejsze, nie tylko poszczególne zagadnienia, ale nawet i odcinki chronologiczne nie posiadały częstokroć opracowań monograficznych, na których autorzy syntezy mogliby się oprzeć. Dla niektórych z tych zagadnień brakowało również odpowiednich specjalistów.

Z trudnościami radzono sobie w różnoraki sposób. Do współpracy wciągnięto, poza pracownikami Instytutu, specjalistów z różnych ośrodków naukowych, dla zagadnień specjalnych słabiej czy w ogóle nie opracowanych zamówiono opracowania źródłowe, pomocnicze.

Biorąc pod uwagę charakter przygotowywanej pracy zdecydowano się, w odniesieniu do wszystkich tomów, zastosować formę wstępnego wydania, w postaci tzw. makiety. Próbną edycja miała stanowić podstawę do szerokiej dyskusji, która pozwoliłaby na uściślenie twierdzeń zawartych w syntezie, uzupełnienie luk, usunięcie błędów i nieścisłości. Była to niewątpliwie forma kosztowna, ponadto opóźniała ona termin wydania ostatecznej edycji. Pozytek przyniosła jednak niewątpliwą. Dyskusja nad makietą I tomu *Historii Polski* w dwóch częściach (obejmującego okres do 1764 r.) odbyła się w lutym 1956, nad makietą II tomu (lata 1764—1864) w kwietniu 1957, nad makietą 1 części III tomu (lata 1850/64 — 1900) w kwietniu 1961 r. Prowadzone nad trzema toмами syntezy dyskusje, stawiające generalne problemy naszej historii oraz wysuwające nowe koncepcje badawcze, odbiły się szerokim echem we wszystkich środowiskach historycznych, stwarzając ożywczy i pobudzający impuls do prowadzonych tam prac. Plon tych dyskusji, odbytych z udziałem historyków zarówno krajowych, jak i zagranicznych (przede wszystkim z państw sąsiadujących z Polską) był obfity. Tom I pod red. prof. H. Łowmiańskiego ukazał się w 1957 r., tom II pod red. profesorów S. Kieniewicza i W. Kuli wyszedł w latach 1958—1960 (1—2 część — lata 1764—1831 — w 1958 r., 3 część — lata 1831—1864 — w 1959 r.). W 1963 r. ukaze się również ostateczna wersja 1 części tomu III pod red. profesorów Ż. Kormanowej i I. Pietrzak-Pawłowskiej. Makietą tej części ukazała się w 1960 r., makietą 2 części III tomu jest w przygotowaniu. Znaczne opóźnienie prac nad III tomem tłumaczy się w dużej mierze charakterem przedsięwzięcia. Autorzy tej pierwszej marksistowskiej syntezy dziejów lat 1864—1918 nie mogli korzystać z pomocniczych zarysów i monografii, które dla tego odcinka istniały tylko w małym stopniu. Liczne i dotkliwe luki w literaturze przedmiotu stwarzały dodatkowe trudności, nieznanne w tym stopniu autorom I i II tomu syntezy.

W chwili obecnej są w toku prace nad tomem IV (lata 1918—1939). Ukończono już redakcję odcinka 1918—1921 oraz poszczególne rozdziały odnoszące się do lat 1922—1926—1939. Opóźnienie paru współpracowników spoza personelu Instytutu utrudnia zakończenie prac.

W toku prac nad syntezą uzyskano dość szeroki, aczkolwiek nierównomierny jeszcze we wszystkich dziedzinach i nie wolny od braków, nie zawsze w każdym calu trafny, lecz nowy i pobudzający do dalszej refleksji, obraz polskiego procesu historycznego i dziejów narodu. Prace nad syntezą doprowadziły nie tylko do wielu nowych ujęć i konstatacji, lecz przyniosły również znaczną liczbę osiągnięć faktograficznych.

Jedne i drugie szczególnie owocne okazały się w dziedzinie studiów nad problematyką społeczno-gospodarczą, zarówno w obrębie średniowiecza, jak i w zakresie badań nad folwarkiem pańszczyźnianym, początkami kształtowania się układu kapitalistycznego, czy wreszcie demografią narodu polskiego w XIX w.

Zarzutem często pod adresem syntezy wysuwany przez przedstawicieli pokrewnych dyscyplin społecznych było pobieżne przedstawienie w niej innych części procesu historycznego, poza dziejami społeczno-gospodarczymi. Dotyczyło to zwłaszcza niektórych dziedzin kultury.

Warto jednak zauważyć, iż w chwili powstania akademickiej *Historii Polski* nie było jeszcze pisanych z nowszych pozycji studiów i syntez historii państwa i prawa czy historii sztuki, a literaturoznawcy czy historycy kultury dotąd się takich zarysów nie doczekali.

Przygotowanie syntezy pozwoliło też na wykrycie wielu białych plam na mapie naszej historiografii, plam, które dla dobra całej nauki historycznej winny ulec jak najszybciej likwidacji. Wymienić tu można takie kwestie, jak zagadnienia związane z dziejami Pomorza i Śląska, ideologiczną problematyką Odrodzenia i Oświecenia, dziejami politycznymi XVII w., rolą kościoła i kontrreformacji w dobie upadku Rzeczypospolitej, problematyką agrarną okresu upadku Polski oraz tworzeniem się rynku wewnętrznego, strukturą społeczną powstań narodowych, jak również strukturą nowożytnego polskiego społeczeństwa. Większość z tych problemów może zostać rozstrzygnięta jedynie w drodze badań zespołowych, prowadzonych w wieloosobowych grupach. Tylko Instytut mógł prace takie zainicjować, umożliwiając pracującym w nim zespołom przygotowywanie serii monografii i studiów; pod tym względem synteza dziejów Polski dała asumpt do powstania szeregu prac o charakterze zarówno syntetycznym, jak i monograficznym. Część z nich poświęcona przeważnie problematyce ogólniejszej i dziejom politycznym, a więc tematyce zdolnej zainteresować szerszy ogół odbiorców, ukazała się poza planem Instytutu (formalnie rzecz biorąc), to jest nakładem różnych instytucji wydawniczych czy przy współpracy innych instytutów.

Mimo trudności wydawniczych, Instytut starał się ogłaszać drukiem większość rozpraw monograficznych przygotowywanych przez jego pracowników, a przede wszystkim publikować prace doktorskie i habilitacyjne. Uderza, jeśli chodzi o dzieje feudalizmu, przewaga prac z dziejów gospodarczych. Warto jednak zanotować, iż jednostronność ta nie rozciąga się na wiek XX, gdzie problematyce politycznej poświęcono stosunkowo dużo uwagi.

Oprócz pozycji książkowych pracownicy Instytutu ogłosili wiele rozpraw i artykułów w czasopismach historycznych i wydawnictwach zbiorowych. Tak na przykład w 1961 r. na 174 pracowników 109 osób ogłosiło 425 pozycji (książek, rozpraw, artykułów, recenzji), a w 1962 r. na 156 — 106 osób 338 pozycji. Obfitą produkcję naukową wykazują z roku na rok zazwyczaj ci sami pracownicy.

Z osobna należy zaznaczyć, iż Instytut opublikował pod swoją firmą kilka monografii będących wynikiem wykonywanych w nim prac zespołowych, ale nie napisanych przez jego współpracowników.

Pod względem chronologicznym z wyżej wyliczonych monografii przypada na poszczególne okresy:

do XV w.	XVI-XVII w.	XVIII w.	XIX w.	XX w.	Razem tomów
15	11	13	17	14	70

Na zakończenie tego przeglądu wymienimy książki zbiorowe. Były to z jednej strony tomy poświęcone wynikom obrad, konferencji urządzanych przez Instytut, jak konferencji śląskiej z 1953 r. (2 tomy ukazały się w 1954 r.) czy konferencji pomorskiej z 1954 r. (1 tom ukazał się w 1956 r.). Instytut publikował również zbiory studiów poświęconych pewnym wydarzeniom z historii politycznej (jak trzytomowe wydawnictwo *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655—1660*) i gospodar-

czej (jak *Studia z dziejów wsi małopolskiej w drugiej połowie XVIII w.*). Pracownicy Instytutu wzięli udział w wydawnictwach zbiorowych poświęconych dziejom poszczególnych miast (Bytomia, Rzeszowa, Sandomierza) i historii kościoła (*Szkice z dziejów papieżstwa*).

Obok ogólnej syntezy dziejów całości państwa polskiego Instytut opublikował również ostatnio syntezę historii państwa i prawa polskiego lat 1918—1939 oraz podjął kontynuację całej tej syntezy, rozpoczętej uprzednio w Instytucie Nauk Prawnych PAN.

Instytut przygotowuje syntezę regionalne dot. historii dwóch zachodnich prowincji Polski, mianowicie Śląska i Pomorza. Jak wiadomo, dawniejsza historiografia polska w małym stopniu zajmowała się odzyskanymi w 1945 r. Ziemią Zachodnimi, historiografia niemiecka zaś traktowała ich dzieje przeważnie w sposób stroniczy. Do dziś też historia tych ziem stanowi przedmiot wielu tendencyjnych rozpraw, powstających w Niemieckiej Republice Federalnej. Konieczność gruntownego opracowania dziejów tych ziem wyłoniła się również w toku prac nad syntezą historii Polski, obejmującą także dzieje ludności polskiej, zamieszkującej ziemię leżącą poza granicami dawnej Rzeczypospolitej.

Dla studiów nad dziejami Śląska i Pomorza powołano w Instytucie do życia Zakłady Historii Śląska (z siedzibą we Wrocławiu) i Historii Pomorza (z siedzibą w Poznaniu). Poważnym krokiem naprzód były tu — obok wielu studiów monograficznych — *Szkice z dziejów Śląska* i *Szkice z dziejów Pomorza* (w 3 tomach) wydane przez Książkę i Wiedzę.

W chwili obecnej ukazała się 1 i 2 część *Historii Śląska*, obejmująca okres do trzeciej ćwierci XVI w. (pod red. prof. K. Maleczyńskiego); w pełnym toku są prace nad tomem II tej historii, t. III zaś znajduje się w fazie gromadzenia materiału. Mniej zaawansowane są prace nad 3-tomową *Historią Pomorza* pod redakcją prof. G. Labudy; weszły one dopiero w fazę pisania tekstów t. I i II; tomy te mają objąć okres do 1918 r. Zaawansowane są prace nad historią Szczecina. Nie posunięto natomiast naprzód przygotowywanych od 1955 r., a później przejściowo zaniechanych prac nad syntezą dziejów Warszawy. W 1962 r. przystąpiono jednak do akcji, która powinna te prace popchnąć naprzód, a mianowicie do kwerendy w aktach notariatu warszawskiego za lata 1864—1900.

Z zakresu warsztatu naukowego przygotowywana jest przede wszystkim seria kompendiów z dziedziny nauk pomocniczych historii. Instytut inicjuje i organizuje te wydawnictwa; autorzy poszczególnych tomów rekrutują się jednak przeważnie z osób nie będących na etatach Instytutu. Coraz większe jest zrozumienie faktu, że studia z nauk pomocniczych mają doniosłe znaczenie zarówno dla historyków czasów feudalizmu, jak i dla badaczy doby najnowszej, którzy w szczególny sposób odczuwają brak opracowań dotyczących warsztatu naukowego. Po zniszczeniach doby okupacji była to dziedzina, w której stosunkowo najpóźniej przystąpiono do powojennej odbudowy. Seria kompendiów została zaplanowana na jedenaście tomów, z których ukazały się dotąd trzy, a mianowicie *Chronologia polska* (w opr. Br. Włodarskiego, 1957), *Genealogia* (w opr. Wł. Dworzaczka, 1959) i *Sfragistyka* (w opr. M. Gumowskiego, M. Haisiga i S. Mikuckiego, 1960). Przygotowano do druku zarys *Numizmatyki* (w opr. R. Kiersnowskiego).

Instytut uważał za swój obowiązek podjęcie na szerszą skalę zespołowych prac bibliograficznych i biograficznych. Corocznie pod redakcją

prof. J. Baumgarta ukazuje się bibliografia bieżąca historii Polski; dotychczas wyszło 11 tomów tej bibliografii (wraz z 2 wydanymi przez PTH), które objęły lata 1944—1960. W tej chwili wychodzi ona już prawie na bieżąco. Podjęto również prace nad bibliografią retrospektywną; z tego zakresu ukazał się już I tom *Bibliografii historii Polski XIX w.* (obejmujący okres 1815—1831) pod red. prof. St. Płoskiego.

Instytut rozpoczął także kontynuację reaktywowanego w 1957 r. *Polskiego Słownika Biograficznego*, który wychodził do 1949 r. pod firmą Polskiej Akademii Umiejętności. Po wznowieniu ukazało się 10 zeszytów tego wydawnictwa (35—44); ostatni z nich, który pojawił się w 1962 r., kończy się na nazwisku „Iłowski”. Redaktorem *Polskiego Słownika Biograficznego* jest prof. K. Lepszy.

Z prac wzbogacających warsztat naukowy historyka należy wymienić także prowadzone od początku istnienia Instytutu studia nad geografiami historyczną Polski. Zmierzały one w trzech zasadniczych kierunkach, a mianowicie: 1) do zapewnienia oprawy kartograficznej wydawnictwom Instytutu, przede wszystkim zaś syntezie *Historia Polski*; 2) do opracowania atlasu historycznego dawnej Polski, w trzech przekrojach chronologicznych: końca XIII w., końca XVI w., końca XVIII wieku; 3) do sporządzenia słownika historyczno-geograficznego ziem polskich do końca XV w. Drukiem ukazały się z tej dziedziny tomy poświęcone woj. płockiemu ok. 1578 r. (Warszawa 1958 — pod red. St. Herbsta) i Prusom Królewskim w drugiej połowie XVI w. (Warszawa 1961 — M. Biskupa). Pod firmą Instytutu wyszedł również II tom *Materiałów do słownika historyczno-geograficznego woj. krakowskiego w dobie Sejmu Czteroletniego*, opracowany już znacznie wcześniej pod red. Wł. Semkowicza (Warszawa 1960). Na zlecenie Zakładu Atlasu Historycznego, lub w oparciu o jego materiały, zostały opublikowane w ostatnich latach tomy dotyczące rozmieszczenia własności ziemskiej w drugiej poł. XVI w. w woj. chełmińskim i malborskim (Toruń 1957) oraz pomorskim (Toruń 1955). Oba tomy, zawierające mapy i materiały, opublikował M. Biskup, który opracował również podziały administracyjne woj. chełmińskiego w drugiej poł. XVI w. (Toruń 1956).

Głównym organem Instytutu i polskiej nauki historycznej jest „Kwartalnik Historyczny”, przejęty w roku 1953 od Polskiego Towarzystwa Historycznego. Spełnia on ważną rolę w zakresie informacji naukowej i krytyki i stara się zaspokajać wielorakie zainteresowania poszukując w tym celu różnych form. Dotychczas ukazało się 10 roczników, o ogólnej objętości 1307,67 arkuszy wydawniczych. Instytut wydaje również serię periodyków ukazujących się najczęściej raz do roku.

	Liczba zeszytów rocznie	Objętość (ark. wyd.) rocznie
Kwartalnik Historyczny	4	100
Acta Poloniae Historica	1	20
Studia Źródłoznawcze	1	30
Odrodzenie i Reformacja	1	20
Najnowsze Dzieje Polski 1914—1939	1	20
Najnowsze Dzieje Polski 1939—1945	1	20
Polska Ludowa	1	20
Czasopismo Prawno-Historyczne	2	45

Wiele uwagi i troski poświęcał Instytut w omawianym okresie wydawnictwom źródłowym. Wydawnictwa te (jak np. materiały do walk chłopskich w dobie rewolucji 1905 r.) umożliwiły już wykonanie wielu prac monograficznych. Przyczyniły się one także do konserwacji i zachowania zasobów archiwalnych, które nieraz były poprzez wielokrotne korzystanie z nich magistrantów czy doktorantów, wręcz „zaczytywane”. Wszystkie wreszcie stanowią niezbędne wyposażenie warsztatu naukowego w danych dziedzinach. Inną sprawą jest kwestia hierarchii potrzeb i możliwości wydawniczych. Wywoływała ona wielokrotnie dyskusję. Nie wypowiedziano też jeszcze w tym względzie ostatniego słowa. Należałoby postulować reaktywowanie istniejącej uprzednio w Instytucie Komisji wydawnictw źródłowych. Działające obecnie dwie pracownie edytorskie mają inny charakter. Nie opracowano dotąd i nie przedyskutowano na dłuższy dystans obliczonego planu wydawnictw źródłowych w zakresie dziejów nowożytnych i najnowszych, co pozwoliłoby na lepszą orientację w całości polityki edytorskiej.

Ze względu na charakter przygotowywanych w Instytucie edycji źródeł, można je podzielić na trzy wielkie zespoły. Pierwsze z nich to źródła kronikarskie i dyplomatyczne do średniowiecza polskiego, jak żywot św. Wojciecha i ryczniki wielkopolskie z serii *Monumenta Poloniae Historica*, czy też *Kodeks dyplomatyczny Śląska* (ukazał się t. II za lata 1205—1220). Druga grupa źródeł dotyczy dziejów społeczno-gospodarczych Polski; wchodzi tu wydawnictwa dotyczące położenia chłopów (supliki chłopskie XVIII w., księgi referendarii koronnej z tego samego stulecia, materiały do dziejów chłopstwa wielkopolskiego), stanu gospodarczego majątków szlacheckich oraz dóbr królewskich i duchownych (jak inwentarz dóbr szlacheckich pow. kaliskiego, dóbr stołowych biskupstwa wrocławskiego i seria lustracji), rozwoju przemysłu i klasy robotniczej (jak inwentarz dóbr szlacheckich pow. kaliskiego, dóbr stołowych biskupstwa wrocławskiego i seria lustracji), rozwoju przemysłu i klasy robotniczej (jak źródła do historii miast i klasy robotniczej okręgu łódzkiego w XIX w., do dziejów klasy robotniczej na ziemiach polskich), czy wreszcie generalne tabele statystyczne Śląska z 1787 r. Trzecia grupa obejmuje dzieje polityczne i materiały prawnohistoryczne. Można tu wymienić m.in. akta sejmikowe woj. krakowskiego (dotychczas ukazały się 4 tomy do 1673 r.), urbarze śląskie XVIII w. oraz księstw raciborskiego i opolskiego, akta radzieckie rzeszowskie, księgę ławniczą Nowej Warszawy, księgi sądowe wiejskie klucza łąckiego, akta powstania Kościuszki, materiały do dziejów Sejmu Czteroletniego (dotychczas ukazały się 4 tomy), tajną korespondencję Ignacego Potockiego z lat 1792—94, materiały do dziejów 1846 r. w Galicji, listy Kronenberga do M. Walińskiego z 1863 r. zeznania śledcze z powstania 1863 r. oraz — wspólnie z historykami radzieckimi publikowane — źródła do dziejów powstania 1863 r.

Ogłoszono również dwa tomy źródeł dotyczących kwestii wyznaniowych XVI w., a mianowicie zaburzeń religijnych w Krakowie i literatury ariańskiej.

Wiek XX reprezentują w wydawnictwach źródłowych przede wszystkim edycje związane z rewolucją 1905—1907 na ziemiach polskich; należy tu (w porządku chronologicznym) wymienić materiały do narastania fali rewolucyjnej w Królestwie Polskim w latach 1900—1904, walk chłopskich w dobie rewolucji (ogółem 4 tomy) i walk caratu i polskich klas posiadających z rewolucją.

W powyższym zestawieniu nie uwzględniono wydawnictw źródłowych publikowanych przez pracowników Instytutu dla celów dydaktycznych, jak również noszących charakter popularnonaukowych.

Pod względem chronologicznym z wyżej wyliczonych wydawnictw źródłowych Instytutu przypadało na poszczególne okresy:

do XV w.	XVI—XVII w.	XVIII w.	XIX w.	XX w.	Razem tomów
5	13	17	11	7	52

Ilościowo wydawnictwa opublikowane pod firmą Instytutu przedstawiają się następująco:

Rok	Liczba pozycji	Liczba arkuszy
1953	1 („Kwart. Hist.”)	153,00
1954	4	318,99
1955	14	659,55
1956	12	609,56
1957	21	921,41
1958	25	894,60
1959	18	696,10
1960	25	862,30
1961	18	568,25
1962	30	960,40

III

Z prowadzonych aktualnie w Instytucie Historii ważniejszych badań zespołowych należy — w porządku chronologicznym — wymienić następujące: w dziale I Instytutu (do schyłku XV w. — kier. prof. A. Gieysztor) prowadzone są w Pracowni Edytorskiej Źródeł Średniowiecznych prace nad *Monumenta Poloniae Historica* (reedycja i *series nova*). Wydawnictwo to obejmuje źródła opisowe do średniowiecza polskiego. Pracownia obsługuje również reedycję międzynarodowego repertorium źródeł średniowiecznych (tzw. Potthasta) jak też kontynuuje publikację periodycznego wydawnictwa seryjnego „Studia Źródłoznawcze” (dotychczas ukazało się 7 tomów). Poważnie zaawansowane są prace nad regestami śląskimi prowadzone pod kier. prof. K. Maleczyńskiego.

W znajdującej się w stadium organizacji Pracowni nauk pomocniczych (kier. doc. R. Kiersnowski) ukończono zarys polskiej numizmatyki średniowiecznej. Pracownia historii kultury i wierzeń religijnych (kier. prof. T. Manteuffel) zapoczątkowała prace nad historią kultury polskiej okresu średniowiecza. Koncepcja dwóch pierwszych tomów tego zarysu była przedmiotem dyskusji w Radzie Naukowej w lutym 1962 r.

W dziale II (do 1764 r.) Instytutu (kier. doc. A. Wyczański) Pracownia wydawnicza źródeł nowożytnych (kier. prof. A. Stebelski) realizuje stopniowo wydawnictwo serii lustracji, których ukazało się już kilkanaście tomów. W produkcji znajdują się 4 tomy, a następnych 8 w opracowaniu. Pracownia stosunków międzynarodowych (kier. prof. E. Rostworowski) wyszła dopiero ze stadium organizacyjnego. W pełnym toku są prace nad kartoteką dyplomatów polskich XVI—XVIII w., zaplanowano również publikację zbiorową poświęconą orga-

nizacji i technice polskiej służby dyplomatycznej w tym czasie. Pracownia Acta Tomiciana (kier. doc. A. Wyczański) kontynuuje przygotowanie edytorskie kolejnego tomu tej cennej dla dziejów XVI-wiecznej Polski publikacji. Komisja Odrodzenia i Reformacji (kier. prof. K. Lepsy) poza zebraniem naukowymi zajmuje się publikacją „Odrodzenia i Reformacji w Polsce” (dotychczas ukazało się 7 tomów).

Pracownia historii krajów nadbałtyckich (kier. prof. M. Małowski) przygotowała do druku I tom gdańskich tablic celnych i przesłała do opracowywania następnego tomu.

W dziale III (1764—1864) Instytutu (kier. prof. W. Kula) Pracownia badań agrarnych (kier. prof. C. Bobińska) uczestniczyła w wydawnictwie lustracji; zaplanowany tom studiów: rynek wewnętrzny Małopolski w XVIII w. rozrósł się w szereg monografii, z których dwie znajdują się w druku, a dwie na ukończeniu. Pracownia wydawnictwa materiałów do dziejów Sejmu Czteroletniego (kier. prof. J. Woliński) ma na ukończeniu V tom tej publikacji dot. kwestii miejskiej i podjęła prace nad t. VI (sprawa żydowska). W najbliższej przyszłości (od tomu VII) pracownia przystąpi do reedycji *Diariusza sejmowego z lat 1788—1792*. W Pracowni dziejów polskich w okresie Oświecenia (kier. prof. B. Leśnodorski) skupiono się na paru wybranych problemach z historii instytucji i dążeń politycznych tego okresu. Rozpoczął prace zespół badań struktur społecznych Polski XIX w. (kier. prof. W. Kula). W Pracowni wydawnictw źródeł do dziejów powstania styczniowego (kier. prof. S. Kieniewicz) kontynuowano prace nad kolejnymi tomami tej serii. Podobnie przedstawia się sprawa z Komisją wydawnictw źródłowych do dziejów klasy robotniczej (kier. prof. N. Gąsiorowska). Ukazały się 2 tomy (w 3 częściach) serii XIX-wiecznej, na ukończeniu jest kwerenda dla serii XX w. (1900—1914).

W dziale IV (1864—1918) Instytutu (kier. doc. St. Kalabiński), główna część prac była skupiona na przygotowaniu III t. *Historii Polski*, z czym wiązały się też monografie i edytorskie prace prowadzone w tym dziale.

Również w dziale V (1918—1939) Instytutu (kier. doc. Cz. Madajczyk) skoncentrowano się na pracach nad IV t. *Historii Polski*. Dział ten publikuje wydawnictwo seryjne: „Najnowsze dzieje Polski” (dotychczas ukazało się 6 tomów) oraz ukończył selekcję materiałów zawartych w Archiwum Paderewskiego. Podjął przygotowania do edycji tego Archiwum i do publikacji źródeł dotyczących działalności Komitetu Cywilnej Obrony Warszawy we wrześniu 1939 r.

Zakład Historii Polski w II wojnie światowej (kier. prof. St. Płoski) koncentrował się na pracach encyklopedyczno-bibliograficznych typu pomocniczego; publikuje on także wydawnictwo seryjne „Materiałów i studiów z okresu II wojny” (dotychczas ukazało się 7 tomów). Pracownia Dziejów Polski Ludowej (kier. doc. Fr. Ryszka) ogłosiła drukiem I tom „Materiałów i Studiów” poświęconych powojennej Polsce i posunęła naprzód kwerendę do wydawnictwa nt. *Nacjonalizacja przemysłu w Polsce*, opartego m.in. na zespołach archiwalnych PKWN, KRN, KC PPR, CKW PPS i in.

Zakład Historii Śląska (kier. prof. K. Popiołek) nadal pracował nad syntezą dziejów tego regionu. Pracownicy Zakładu brali również udział w wydawnictwie źródeł do historii klasy robotniczej oraz do dziejów powstań śląskich. Zakład publikuje „Studia i materiały z dziejów Śląska” (dotychczas ukazały się 4 tomy). Zakład Historii Po-

morza (kier. prof. G. Labuda) kontynuuje prace nad dziejami tej ziemi; przygotowuje on również historię Szczecina.

Zakład Historii Państwa i Prawa (kier. prof. J. Bardach) obok prac nad historią państwa i prawa Polski lat 1795—1918 oraz nową wersją pierwszych dwóch tomów (I wyd. z 1957 r.), wydaje kilka serii edycji źródłowych z zakresu dawnego prawa polskiego; jego pracownicy biorą również udział w pracach innych zespołów badawczych, Zakład publikuje „Czasopismo Prawno-Historyczne” (dotychczas ukazało się 14 roczników), przejęte od roku 1962 wraz z Zakładem przez Instytut.

Istniejący od 1 marca 1962 Zakład Historii ZSRR i Europy Środkowej (kier. prof. R. Gerber) ma w projekcie wydawnictwo seryjne dotyczące interesujących Zakład krajów oraz dwie prace monograficzne: na temat Litwy i Czechosłowacji. Powołana niedawno Pracownia dziejów kolonializmu (kier. doc. T. Łepkowski) skupia cztery osoby należące etatowo do różnych działów, z których jedna interesuje się Ameryką Łacińską, jedna światem arabskim, dwie zaś Afryką Zachodnią. Utworzenie Pracowni dziejów kolonializmu jest jednym z nielicznych, lecz tym bardziej ważkich faktów podejmowania w Instytucie tematyki innych krajów poza Polską i w tym przypadku nadto poza Europą.

Zakład Historii Historiografii (kier. prof. M. H. Serejski) prowadzi prace w dwóch zespołach: warszawskim i łódzkim, w ich skład wchodzi także pracownicy spoza Instytutu oraz filozofowie i socjologowie (zespół łódzki). W chwili obecnej opracowywane są tematy z zakresu historii historiografii XVIII—XX w., w związku z czym ukazało się sporo monografii i artykułów. Prace te stanowią mają podwalinę planowanej przez Zakład przyszłej syntezy dziejów historiografii polskiej. Pod tym kątem są też prowadzone w Zakładzie prace nad *Vademecum historii historiografii*. Ma ono zawierać najważniejsze dane dotyczące rozwoju polskiej nauki historycznej i służyć także jako pomoc dydaktyczna dla studentów.

Zakład Historii Historiografii sprawuje również pieczę nad podjętą przez Instytut inicjatywą krytycznej reedycji dzieł Lelewela. Pierwotnie była ona pomyślana jako pełne wydanie pism znakomitego historyka, ostatecznie jednak ograniczono ją do prac najważniejszych, bądź też dotąd nie publikowanych. Do r. 1962 wydano połowę pierwszej serii (ogólnej objętości 10 tomów), a mianowicie tomy I, III, VI, VII i VIII. Wydawnictwo przyczyniło się do ożywienia badań nad twórczością Lelewela.

Zakład Archiwoznawstwa pod kierownictwem prof. A. Stebelkiego zaabsorbowany był wydawnictwem lustracji, dlatego z wolna posuwał prace nad podręcznikiem archiwistyki.

Zakład Dokumentacji i Informacji Naukowej w Krakowie (kier. prof. K. Lepszy), który ma również swoją placówkę w Warszawie, kontynuował przygotowanie bibliografii bieżącej historii Polski oraz prowadził prace nad bibliografią retrospektywną. Na ukończeniu znajduje się również wykonywana przez pracowników Zakładu selekcyjna bibliografia historii Polski. Trwają prace nad kolejnym zeszytem *Polskiego Słownika Biograficznego*.

W Zakładzie Atlasu Historycznego (kier. doc. Wł. Pałucki) w wysokim stopniu są zaawansowane prace nad mapą Mazowsza, woj. lubelskiego w dwóch przekrojach chronologicznych z XVI i XVIII w.), woj. sieradzkiego i wreszcie Śląska z końca XVIII w.

Z Zakładem Atlasu Historycznego powiązana została ostatnio Pracownia *Słownika Historyczno-Geograficznego* (kier. prof. K. Buczek). Kwerenda do pierwszych tomów tego przedsięwzięcia jest już na ukończeniu. Słownik ma się opierać na starannym wyzyskaniu wszystkich drukowanych i bardzo wielu rękopiśmiennych źródeł średniowiecznych, jak również na zasobie źródłowym pochodzącym z XVI w. Przygotowywane są do druku słowniki ziemi wieluńskiej, Wielkopolski, Małopolski oraz ziemi przemyskiej i sanockiej, zapoczątkowano również prace nad słownikiem ziemi lubuskiej.

IV

Jeśli chodzi o strukturę organizacyjną Instytutu, to na jego czele stała Dyrekcja (przekształcona od października 1962 r. w Kolegium) w następującym obecnie składzie: dyrektor — prof. dr T. Manteuffel, wicedyrektorzy — profesorowie: L. Grosfeld, S. Kieniewicz i doc. Cz. Madajczyk, oraz członkowie Kolegium — prof. St. Arnold i doc. J. Tazbir, a także dyrektor administracyjny — mgr K. Groszyński.

W kierowaniu Instytutem brała udział Rada Naukowa składająca się zarówno z samodzielnych pracowników Instytutu (przede wszystkim kierowników działów i zakładów), jak również ze specjalistów spoza tego grona. Jej członkowie reprezentują wszystkie polskie ośrodki uniwersyteckie (z wyjątkiem Torunia), jak również inne instytucje (Zakład Historii Partii, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Instytut Zachodni) i organizacje naukowe (Polskie Towarzystwo Historyczne). W ciągu ubiegłego dziesięciolecia miała ona trzy kadencje, a mianowicie 1953—1957, 1957—1960 oraz od czerwca 1960 do chwili obecnej. Przez cały ten okres przewodniczącą Rady była prof. N. Gąsiorowska. W 1962 r. Rada liczyła 36 członków. Prócz spraw będących przedmiotem obrad każdej tego rodzaju Rady, parę jej posiedzeń było poświęconych szerszej problematyce naukowej, to jest dyskusji nad stanem czasopiśmiennictwa historycznego w Polsce (grudzień 1955), problematyką dziejów powszechnych (czerwiec 1957) i historią kultury (luty 1962). Rada zbierała się przeciętnie 4—5 razy rocznie, ogółem zaś odbyła w minionym dziesięcioleciu 48 posiedzeń. W ostatnich latach Rada coraz więcej czasu musiała poświęcać przewodom doktorskim i habilitacyjnym oraz innym, mniej czasochłonnym, ale stosunkowo licznych sprawom organizacyjno-personalnym. Poświęcanie posiedzeń wyłącznie tym kwestiom należy ocenić krytycznie ze względu na zasadnicze zadania Rady jako zespołu wytyczającego ogólny kierunek prac Instytutu i czuwającego nad nim. Dlatego też wielu członków Rady zwracało uwagę na przeładowanie jej sesji sprawami formalnymi, postulując stawianie na porządku dziennym także ogólnej problematyki naukowej.

Dla struktury organizacyjnej Instytutu nader charakterystyczny jest szeroki rozrzut terytorialny; blisko 40% pracowników Instytutu było zatrudnionych w oddziałach prowincjonalnych. Taki stan rzeczy był zgodny z intencjami kierownictwa Instytutu, które od początku dążyło do zakładania jego filii, chcąc w ten sposób przeciwdziałać nadmiernej centralizacji życia naukowego w kraju. Dlatego powołano — poza Warszawą — placówki w Krakowie, Wrocławiu, Poznaniu, Łodzi i Toruniu. W r. 1955 utworzono także, dla ożywienia życia naukowego

na Pomorzu, oddziały Zakładu Historii Pomorza w Gdańsku i Szczecinie.

Grupa 156 pracowników naukowych, zatrudnionych w Instytucie 31 grudnia 1962, składała się z 15 profesorów zwyczajnych, 14 nadzwyczajnych, 20 docentów, 63 pomocniczych pracowników nauki, 33 dokumentalistów, 5 pracowników bibliotecznych, 5 naukowo-technicznych i 1 badawczo-technicznego.

Pod względem specjalizacji podział pracowników naukowych zatrudnionych w Instytucie przedstawiał się na dzień 31 grudnia 1962, jak następuje:

Pracownicy ogółem	Zajmują się okresem					Polska Ludowa
	do końca XV w.	XVI—XVII	XVIII	XIX	XX	
Samodzielni 49	10	14	5	12	5	3
Pomocniczy 63 (oraz 1 zajmujący się historią starożytną)	9	9	7	18	15	4
Dokumentaliści 33	2	10	2	14	5	—

Są to dane jedynie orientacyjne. Istnieją bowiem badacze zajmujący się paroma okresami historii, zaliczono ich tutaj do okresu, który uważali za główny przedmiot swoich zainteresowań. Dokumentalistów zaliczono w zasadzie wedle okresu, do którego należą prowadzone przez nich prace zespołowe.

Liczba pracowników zajmujących się okresem Polski Ludowej świadczy, iż w dziedzinie badań nad historią najnowszą kształcenie własnej kadry Instytutu jest dość poważnie zaawansowane. Nie było to zadanie łatwe, jak o tym świadczy doświadczenie działów IV i V. Trudność polega nie tylko na tym, że badacze tej epoki nie mogą korzystać jeszcze z pełnej dokumentacji źródłowej, lecz także na tym, iż — jak to parokrotnie miało miejsce — kształcący się w Instytucie i choćby tylko początkujący specjaliści tej dziedziny są przechwytywani przez inne ośrodki naukowe, w których istnieje duże zapotrzebowanie na tego typu badaczy.

W ciągu minionego dziesięciolecia, spośród personelu naukowego Instytutu 11 osobom przyznano tytuły profesorów zwyczajnych, 16 — profesorów nadzwyczajnych, 28 — tytuły docentów, habilitowało się 12 osób. Tytuły te pracownicy Instytutu uzyskiwali zarówno we własnej placówce, jak też w uniwersytetach. Ponieważ jedynie część z nich miała praktykę dydaktyczną, na Radzie Naukowej wysuwa się pod adresem przyszłych profesorów m.in. postulat uprzedniej, choćby częściowej (wykłady i seminaria zlecone), pracy dydaktycznej w szkolnictwie wyższym.

Spśród personelu naukowego Instytutu 62 osoby otrzymały w ciągu minionego dziesięciolecia stopnie kandydackie lub doktorskie bądź to w Instytucie, bądź też w wyższej uczelni. Z końcem 1962 r. na 63 pomocniczych pracowników nauki zatrudnionych w Instytucie stopień doktora posiadało 48, to jest 76%, co świadczy o dużej dojrzałości naukowej kadry Instytutu i stanowi o wiele wyższy procent niż w innych instytutach humanistycznych. Z przewodów doktorskich i habilitacyj-

nych wykonanych w ostatnich trzech latach (1960—1962) w samym tylko Instytucie Historii przypadało — jeśli chodzi o zakres chronologiczny, rozpraw:

do XVII w.	na XVIII w.	na XIX w.	na XX w.	Razem prac
5	5	11	12	33

Przewody te cechował na ogół dobry poziom; ustała natomiast w ostatnich latach (zjawisko charakterystyczne nie tylko dla Instytutu) dyskusja na obronach prac doktorskich, które utraciły w ten sposób wiele ze swych naukowych walorów.

Po aspiranturze, która to forma nie zdała na ogół w latach 1953—59 swego egzaminu, w 1960 r. wprowadzono w Instytucie doktoranturę. W roku 1962 odbyły ją w Instytucie 4 osoby, z czego 3 przygotowują prace w zakresie XX w. W doborze na doktoranturę kierownictwo Instytutu stara się o uniknięcie błędów popełnionych przy rekrutacji na aspiranturę. Instytut opiekuje się także zgłaszającymi się eksternami (spośród których 4 uzyskało stopnie kandydackie bądź doktorskie) oraz przyznaje stypendia doktoranckie i habilitacyjne; w 1962 r. pierwsze z nich uzyskało 7 osób, drugie 1.

Do pozytywnych zjawisk w życiu Instytutu i rozbudowywanej przez niego bazy warsztatowej należy biblioteka. Główna biblioteka Instytutu, istniejąca w Warszawie, była kompletowana pod tym kątem, by zawierała pomoce naukowe, których inne biblioteki w takim komplecie nie posiadają, a mianowicie czasopisma i wydawnictwa seryjne historyczne. One to pozwalają badaczowi, a także miłośnikowi historii, orientować się na bieżąco w postępach interesujących go dziedzin wiedzy historycznej. Pod tym względem biblioteka Instytutu Historii wysunęła się na pierwsze miejsce w kraju, dysponuje bowiem w chwili obecnej (1962) przeszło 300 periodykami specjalistycznymi z całego świata. Część z nich (w 1962 r. — 142 pozycje, w tym 99 zagranicznych) biblioteka uzyskuje w drodze abonowania, część zaś (w 1962 r. — 157 pozycji, w tym 138 zagranicznych) poprzez wymianę. Do najczęściej wysyłanych w zamian za granicę wydawnictw ciągłych Instytutu należy „Kwartalnik Historyczny” (w 1962 r. — 538 zeszyt.), „Acta Poloniae Historica” (w 1962 r. — 106 egz.) i „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” (w 1962 r. — 34 egz.). W zakresie wymiany zagranicznej Instytut nie wykorzystał jeszcze wszystkich swoich możliwości.

Drugi typ pomocy naukowych posiadanych przez bibliotekę stanowią te książki, które bądź są niezbędne w pracy placówek Instytutu, bądź też dotyczą specjalnie „deficytowych” odcinków historii, a mianowicie dziejów najnowszych. Pod tym względem biblioteka współdziała ściśle z Instytutem Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego, posiadającym największą bibliotekę specjalistyczną w kraju. Kompletowanie biblioteki Instytutu Historii odbywa się zarówno w drodze zakupów, jak i wymiany; Instytut Historii utrzymuje ją z 195 kontrahentami zagranicznymi i 20 krajami, uzyskując z tego tytułu w 1962 r. poza wspomnianymi już 157 periodykami 243 tomów wydawnictw zwartych. Należy jednak z ubolewaniem podkreślić, iż w ostatnich latach czas potrzebny do sprowadzenia książki zagranicznej uległ znacznemu przedłużeniu. Pod koniec omawianego dziesięciolecia biblioteka główna liczyła 14 084 tomów, największa zaś z bibliotek przyzakładowych Instytutu, a mia-

nowicie krakowska, obsługująca tamtejszy Zakład Dokumentacji, ok. 6000 tomów. Biblioteka centralna posiada także zbiór mikrofilmów (w 1962 r. — 109 467 klatek) i fotokopii (w 1962 r. — 10 277 kart) wykonanych częściowo na miejscu w Laboratorium Fotograficznym Instytutu.

V

Ważnym czynnikiem w życiu Instytutu Historii są zebrania dyskusyjne, gromadzące specjalistów różnych zagadnień i epok. Nie były one jeszcze tak liczne i zawsze tak istotne, jakby się tego pragnęło. Odczuwa się braki w zakresie ogólnych problemów teorii i metodologii nauk historycznych. Nie rozkładają się też te dyskusje równomiernie w różnych dziedzinach. Niemniej coraz bardziej robocze konferencje poświęcone przeważnie bieżącej problematyce badawczej danego zespołu, działu lub zakładu stały się zarazem jednym z koniecznych elementów pracy zespołowej. Zaprasza się na nie niejednokrotnie specjalistów z zewnątrz, co przyczynia się do zwiększenia roli Instytutu.

Poprzez swoje zespoły badawcze stał się on organizatorem prac zespołowych, a prowadzone w tych zespołach dyskusje naukowe rzutowały dość często na rozwój całej naszej historiografii. Dotyczy to przede wszystkim szerszych konferencji, poświęconych bądź dziejom regionu (np. konferencja śląska w 1953 r. i pomorska w 1954 r.) czy też wspomnianym już dyskusjom nad makietami poszczególnych tomów syntezy dziejów Polski. Poza tego typu sesjami naukowymi Instytut Historii jako całość lub też przez swoich współpracowników brał udział w wielu konferencjach naukowych organizowanych przez PAN i inne instytucje. Z ważniejszych imprez, w których udział pracowników Instytutu zaznaczył się szczególnie aktywnie, trzeba wymienić Sesję Odrodzenia (1953), Sesję Mickiewiczowską (1955), zjazd jubileuszowy PTH i TMH (1956), Sesję poświęconą rewolucji 1905—1907 r. (1955), Sesję poświęconą 40-leciu Rewolucji Październikowej (1957), VIII Powszechny Zjazd Historyków Polskich (1958), Sesję poświęconą 40-leciu Odzyskania Niepodległości i 15-leciu Ludowego Wojska (1958), Sesję poświęconą 15-leciu Polski Ludowej (1959), inauguracji Millenium (1960) i Wielkiemu Proletariatowi (1962).

Z instytucji naukowych, z którymi Instytut ze względu na pokrewną problematykę badawczą nawiązał ścisłą współpracę, należy wymienić Zakład Historii Partii przy KC PZPR, Instytut Zachodni w Poznaniu, Śląski Instytut Naukowy w Katowicach; Instytut współdziała także z Komitetem Nauk Historycznych, jak również z Polskim Towarzystwem Historycznym. Poprzez PTH, a także w pewnym stopniu i Towarzystwo Wiedzy Powszechnej, pracownicy Instytutu mają możliwość popularyzacji historii w drodze wygłaszania odczytów w różnych ośrodkach kraju. Przede wszystkim jednak opublikowali oni wiele książek i artykułów o charakterze dobrze pojętej popularyzacji; jedynie część tych pozycji, a mianowicie druki zwarte, są wykazywane w zestawach publikacji dołączanych do corocznych sprawozdań Instytutu. Coraz częściej prace popularyzacyjne łączą się z własnymi badaniami naukowymi. W ten sposób Instytut spełnia jedno z zadań, do których jest statutowo powołany, a mianowicie przyczynia się do upowszechniania postępów nauk historycznych.

Na życie historyczne w skali ogólnopolskiej starał się oddziaływać Instytut różnymi drogami, inspirując swymi dyskusjami i pracami owocny ruch naukowy. Również i poza granicami naszego kraju działalność Instytutu Historii PAN przyczyniła się do rozwoju kontaktów międzynarodowych oraz podniesienia rangi i prestiżu polskiej nauki historycznej. Przez pierwsze dwa lata istnienia Instytutu (1953—1954), jego stosunki międzynarodowe ograniczały się do wysyłania delegatów na zjazdy i konferencje urządzone w innych krajach. Przełom przyniosły tu lata 1955—1956, w których zapoczątkowano rosnące odtąd wyjazdy typu badawczego dla kwerend i prac w zagranicznych archiwach i bibliotekach.

W roku 1955 10-osobowa delegacja historyków polskich (w większości pracowników Instytutu) wzięła udział w X międzynarodowym kongresie historyków w Rzymie, gdzie wystąpiła z jednym referatem (prof. B. Leśnodorskiego — o rozwoju polskiej nauki historycznej w latach 1945—1955) oraz dwoma tzw. w terminologii kongresu komunikatami. Tradycyjnym zwyczajem delegacja polska ofiarowała Kongresowi tom studiów historyków polskich w języku francuskim (*La Pologne au X-e Congrès International des Sciences Historiques*). Po Kongresie zacieśniono stały kontakt z Międzynarodowym Komitetem Nauk Historycznych, co wyraziło się m.in. w stałym udziale polskich uczonych w pracach różnych komisji tego Komitetu. Kontakty te utrzymano przez udział sześciu pracowników Instytutu w XI Międzynarodowym Kongresie Nauk Historycznych w Sztokholmie (1960). Delegacja zawiozła na Kongres tom studiów historyków polskich przygotowany staraniem Instytutu, a poświęcony problematyce bałtyckiej. Udział polskiej delegacji w tym kongresie był zorganizowany przez istniejący od 1959 r. Komitet Nauk Historycznych.

Obok długoterminowych i ważnych wyjazdów dla przeprowadzenia kwerend bądź też na staże naukowe (szczególne możliwości stworzyły tu stypendia Ecole Pratique des Hautes Etudes przyznawane od 1957 r.), kontakty międzynarodowe wyraziły się w stworzeniu wspólnych z przedstawicielami innych nauk historycznych komisji pracujących nad problematyką interesującą obie strony.

Przede wszystkim należy tu wymienić powołanie w 1958 r. do życia wspólnej polsko-radzieckiej komisji, zajmującej się wydawnictwem źródeł dotyczących powstania 1863 r. Strona radziecka publikuje materiały archiwalne znajdujące się w ZSRR, polska zaś przechowywane w naszym kraju. Pierwsze dwa tomy będące owocem pracy tej Komisji trafiły już na półki księgarskie, inne zaś ukażą się w najbliższych latach.

Po 1955 r. powołano również do życia mieszane komisje historyczne: polsko-niemiecką (1956), polsko-czechosłowacką (1956) i polsko-węgierską (1960). Odbywały one zebrania przeważnie raz do roku na przemian w Polsce i krajach kontrahentów. Celem tych komisji grupujących historyków z państw sąsiadujących obecnie (Niemcy, Czechosłowacja) lub niegdyś (Węgry) z Polską jest prowadzenie badań nad problemami stykowymi w równym stopniu interesującymi obie strony, a wymagającymi ścisłej współpracy. Komisje te dbają również o systematyczne informowanie badaczy swego kraju o osiągnięciach historycznych drugiej strony. Mają one także na celu ułatwienie wzajemnego korzystania ze zbiorów archiwalnych. W trakcie organizacji znajduje się komisja historyczna polsko-jugosłowiańska.

Należy również zaznaczyć, że liczne od 1955 r. wyjazdy historyków polskich za granicę miały swój odpowiednik w przyjazdach badaczy innych krajów do Polski, zarówno w celach kwerend archiwalnych, jak i konsultacji naukowych, czy wreszcie uczestnictwa w różnego rodzaju konferencjach. Historykom radzieckim, czeskim, niemieckim i innym przybywającym w tym celu do naszego kraju pracownicy Instytutu szli zawsze z chętną pomocą.

W wyniku działalności Instytutu Historii i jego pracowników rozwinęły się kontakty naukowe historiografii polskiej z nauką historyczną w obozie socjalistycznym, a także z najbardziej postępowymi ośrodkami naukowymi na Zachodzie.

Jeśli chodzi o kraje socjalistyczne, to kontakty zagraniczne wyraziły się zwłaszcza w postaci szeregu dyskusji z historykami radzieckimi nad takimi zagadnieniami, jak 50-lecie rewolucji 1905—1907 r., problematyka dziejów Polski feudalnej i kapitalistycznej (dyskusja na temat I i II t. *Istории Polski*), dzieje powstania 1863 r., jak również w postaci licznych odczytów pracowników Instytutu Historii PAN wygłoszonych w Instytucie Historii i Instytucie Słowianoznawstwa AN ZSRR. Odczyty te objęły nader różnorodną tematykę historyczną, od ideologii arian polskich (prof. K. Lepszy) poprzez ideologię polskich jakobinów (prof. B. Leśnodorski) i dzieje powstania 1863 r. (prof. S. Kieniewicz) do problemów ruchu robotniczego (prof. Ż. Kormanowa), a także i polityki państw centralnych wobec Polski (prof. L. Grosfeld). Pracownicy Instytutu brali udział w konferencjach na temat rozwoju kapitalizmu w krajach b. monarchii Austro-Węgierskiej (w 1955 r. i 1958), jak też w corocznie (od 1956 r.) zwoływanych w NRD ogólnoniemieckich konferencjach poświęconych dziejom Hanzji. Wszystkie te konferencje sprawiły, iż historiografia polska cieszy się uznaniem wśród historyków naszego obozu.

Instytut Historii PAN poprzez swoich pracowników nawiązał również kontakty z nauką historyczną krajów zachodnich. Należy tu przede wszystkim wymienić stosunki Instytutu z VI Sekcją Ecole Pratique des Hautes Etudes, gdzie polska nauka historyczna stała się cenionym partnerem jednego z najciekawszych ośrodków międzynarodowej nauki historycznej. Świadczą o tym m.in. cieszące się zainteresowaniem wykłady i seminaria polskich profesorów, pracowników Instytutu (A. Gieysztor, W. Kula, M. Małowist, B. Leśnodorski i in.), organizowane w Ecole i na Sorbonie. Historycy polscy biorą również udział w międzynarodowych kolokwiach, jak też w polsko-francuskich seminariach. W październiku 1956 r. zorganizowało je np. UNESCO na temat nauk społecznych; brało w nim udział dwóch pracowników Instytutu w charakterze wykładowców oraz siedmiu w roli słuchaczy. W czerwcu 1959 r. odbyła się konferencja Oświeceniowa w Nancy z udziałem pięciu pracowników Instytutu, którzy wygłosili tam referaty.

Wszystkie te kontakty przyczyniają się do rozbudzenia w międzynarodowym środowisku naukowo-historycznym zainteresowań nie tylko dla problematyki dziejów Polski, ale również i dla aktualnie prowadzonych u nas prac, a także dla stosowanej w nich marksistowskiej metody badawczej. Wynikiem tych zainteresowań jest powstanie ośrodka kultury polskiej na Sorbonie, jak również godne uwagi podejmowane przez grono skupionych w Ecole badaczy próby nauczania się języka polskiego, mające służyć bezpośrednio poznaniu naszej historiografii.

VI

Jak wynika z powyższego omówienia, Instytut Historii przeszedł już w dużym, choć w sposób jeszcze nierównomierny w różnych dziedzinach, stopniu na system prac zespołowych, obejmujących wybrane i rzeczywiście ważniejsze zagadnienia z dziejów Polski, a dających w swym wyniku zarówno zarysy syntetyczne, jak też monografie i wydawnictwa źródłowe.

W związku z tym nasuwa się pilna potrzeba przedyskutowania w najbliższym czasie profilu badawczego Instytutu na nowym etapie jego działalności. Idzie tu przede wszystkim o ściślejsze sformułowanie węzłowej problematyki historycznej, skoncentrowanie na niej uwagi poszczególnych zespołów.

Obok badań kompleksowych nasuwa się również konieczność rozpoczęcia już w chwili obecnej prac nad nową edycją syntezy dziejów Polski, edycją wzbogaconą o metodologiczne i faktograficzne osiągnięcia ostatnich lat. Istnieje także konieczność przedyskutowania i ustalenia długofalowego planu wydawnictw źródłowych.

Niemniej istotna wydaje się potrzeba podjęcia na forum Instytutu Historii PAN dyskusji o szerszym metodologicznym charakterze, która by obejmowała i dawne i wciąż nowe problemy. Konieczne jest także ściślejsze powiązanie prowadzonych w Instytucie badań z praktyką i potrzebami współczesności. Cel ten będzie można realizować poprzez odpowiednie nakierowanie tematyki prowadzonych studiów, a także poprzez większe powiązanie ogółu pracowników Instytutu z procesem dydaktycznym i popularyzacją wiedzy.

W celu integracji nauk społecznych niezbędne jest również nawiązanie daleko ściślejszej niż dotąd i stałej współpracy z przedstawicielami innych dyscyplin humanistycznych, w szczególności z socjologami, ekonomistami, historykami sztuki i literatury. Nie jest to zresztą sprawa tylko historyków. Wymienieni badacze jak dotąd w zbyt małym stopniu korzystają z badań historycznych *sensu strictiori* oraz zazwyczaj nie biorą udziału we wspólnych z historykami dyskusjach.

Tymi drogami, a mianowicie poprzez promieniowanie osiągnięć badawczych, dyskusje o szerokim charakterze, udział w procesie dydaktycznym, jak również w akcji popularyzacji, Instytut wzmoże zarazem swoje oddziaływanie na świadomość historyczną ogółu społeczeństwa. Jego zadaniem jest bowiem nie tylko praca nad węzłowymi zagadnieniami przeszłości; będąc ogólnokrajowym warsztatem badawczym pragnie on jednocześnie przyczynić się do tworzenia się nowej, odpowiadającej problemom naszej epoki, świadomości społecznej. Obraz przeszłości winien w tym celu powstawać wolny zarówno od czarnowidztwa, jak bezkrytycznej akceptacji wszystkich elementów naszej tradycji historycznej.

ДЕСЯТИЛЕТИЕ ИНСТИТУТА ИСТОРИИ ПОЛЬСКОЙ АКАДЕМИИ НАУК

Институт истории был основан первого января 1953 г. в качестве одного из институтов гуманитарных наук, подчиненных I отделению (общественные науки) Польской Академии Наук. Относительно скоро Институт стал центром научно-исследовательской работы, обслуживающим историков всей страны.

Это общегосударственное значение и роль Института объясняется главным образом характером предпринимаемых им исследовательских работ, преимущественно сосредоточенных вокруг основной проблемы исторических трудов польских ученых — синтеза истории Польши. До сих пор вышли очередные томы этого синтеза, охватывающие период до 1900 г., а именно: I и II т., а также макет I части III тома. Следующие томы этой истории — как и истории Поморья и Силезии — готовятся к печати. В ходе работ по подготовке синтеза велась дискуссия при участии виднейших польских специалистов и историков соседних стран, которая сыграла важную роль в дальнейшем развитии польской исторической науки. В частности, дискуссия явилась стимулом к изданию ряда монографий, авторы которых неоднократно по новому освещают основные проблемы истории Польши, прежде всего социально-экономические вопросы. В общем благодаря усиленной деятельности сотрудников Института и сотрудничающих с ним ученых вышло свыше 50 томов монографий этого рода.

Результатом коллективной работы сотрудников Института являются многие ценные публикации, обогащающие исследования польской историографии. Среди прочих отметим пособия и справочники по вспомогательным дисциплинам истории (по хронологии, геральдике, сфрагистике), исследования в области исторической географии для подготовки исторического атласа древней Польши и наконец, библиографические и биографические труды, как, например, текущая ретроспективная библиография истории Польши и Польский биографический словарь, доведенный пока до буквы „И”.

Большой заслугой Института являются также источниковедческие издания по истории Польши, охватывающие свыше 70 томов. В издаваемых под руководством института сериях принимают участие как сотрудники Института, так и специалисты других научных учреждений, сотрудничающие с Институтом. Кроме основного органа „Квартальник Исторычны” (Kwartalnik Historyczny) к постоянным публикациям Института принадлежат серийные издания, посвященные главным образом новейшей истории Польши.

Что касается организационной структуры Института, то возглавляют его Коллегия и Ученый совет, в состав которого входят представители различных университетских центров. Институт делится на научные секторы трех типов. К первому принадлежат отделения отвечающие отдельным периодам истории Польши или же посвященные ее регионам (как Кабинеты Истории Поморья и Истории Силезии). Ко второму типу принадлежат кабинеты, ведущие исследования по истории права, истории историографии либо по архивоведению. Третий тип — обсуживающие кабинеты, как например Кабинет Исторического атласа либо Документации и Информации.

К концу десятилетия научные кадры Института насчитывали 156 сотрудников в том числе 49 профессоров и доцентов, а также 62 младших научных сотрудников, причем 48 из них получили докторскую степень либо в Институте либо в различных университетах.

Институт помещается в Варшаве и имеет филиалы в других городах Польши; в Кракове, Вроцлаве, Познани, Лодзи, Гданьске, Торуне и Щецине. Основной формой работы Института являются коллективные исследования, сосредоточенные вокруг основных проблем истории Польши.

Сотрудники Института поддерживают оживленную связь с зарубежными историками, в частности, через постоянно действующие исторические комиссии, как польско-немецкая, польско-венгерская и польско-чехословацкая. В общем за истекшее десятилетие состоялись 352 поездки за границу, из них 49 в СССР, 118 в страны народной демократии и 185 на Запад. Целью поездок были ра-

зличные сессии и конференции, а также преподавательская деятельность (159 поездок). Наряду с этим совершались поездки в целях ознакомления с материалами зарубежных архивов и библиотек (204 поездки). В настоящее время идет оживленная дискуссия на тему об исследовательском профиле Института в новом десятилетии.

PREMIERS DIX ANS DE L'INSTITUT D'HISTOIRE DE L'ACADEMIE DES SCIENCES
DE POLOGNE

L'Institut d'Histoire fut créé le 1 janvier 1953 comme un des instituts humanistes soumis à la Section 1-e (des Sciences Sociales) de l'Académie. Il devint dans un temps relativement court l'atelier des recherches pour les historiens de tout le pays. Ce rôle national et l'importance de l'Institut résultent surtout du caractère et de la portée de recherches y menées. Elles y furent concentrées avant tout autour de la synthèse collective de l'histoire de la Pologne. Jusqu'ici ont paru les volumes successifs de cette synthèse embrassant la période jusqu'à 1900, notamment les volumes I-r et II-me ainsi que le modèle de la I-re partie du III-me volume. Les volumes suivants de cette histoire ainsi que l'histoire de la Poméranie et de la Silésie sont en préparation. Au cours ces travaux sur la synthèse eurent lieu les discussions avec la participation des spécialistes les plus éminents de tout pays et des historiens des pays limitrophes de la Pologne, en influant le développement ultérieur de notre science historique. Elles donnaient — entre autres — l'impulsion à la naissance des plusieurs monographies éclaircissant à plusieurs reprises et d'une manière novatrice les problèmes-clés de l'histoire de la Pologne et surtout son histoire socio-économique. Au total, grâce aux efforts des historiens groupés à l'Institut et autour de lui, parurent plus de 50 volumes de ces monographies.

On a obtenu comme résultat des travaux collectifs menés par l'Institut beaucoup d'oeuvres précieuses enrichissant l'outillage des recherches sur l'historiographie polonaise. Il y faut mentionner — inter alia — les compendiums dans le domaine des sciences auxiliaires de l'histoire (chronologie, sigillographie, science héraldique), les études sur l'Atlas Historique de l'ancienne Pologne, Dictionnaire Biographique Polonais. Le mérite de l'Institut font aussi les publications des sources historiques de notre pays. Elles embrassent plus de 70 volumes; les collaborateurs de l'Institut et les spécialistes d'autres centres scientifiques travaillent sous l'égide de l'Institut et rédigent les séries de publications. Aux publications périodiques de l'Institut appartiennent — indépendamment de son organe central, „Kwartalnik Historyczny” — les publications par séries relatives pour la plupart à l'histoire de la Pologne contemporaine.

S'il s'agit de la structure d'organisation de l'Institut, sa direction fut confiée au Bureau et au Conseil Scientifique avec la participation de tous les représentants de divers centres historiques universitaires. L'Institut est divisé en sections scientifiques de trois catégories: le premier type constituent les sections correspondant aux périodes particulières de l'histoire de la Pologne (jusqu'en 1945 inclusivement), — ou aux régions de la Pologne comme les sections de l'Histoire de la Poméranie et de la Silésie. Le type deuxième forment les sections étudiant les problèmes de l'histoire de droit, de l'historiographie et de l'organisation des archives. Le type troisième forment les institutions de services comme la Section de l'Atlas Historique ou la Section de la Documentation et de l'Information. Vers la fin de la période mentionnée ci-dessus les cadres scientifiques de l'Institut s'élevaient à 156 collaborateurs. Cette chiffre embrasse 49 professeurs et agrégés; parmi 62 collaborateurs scientifiques auxiliaires tant que

48 ont fait leurs doctorats soit à l'Institut, soit aux diverses universités. L'Institut possède ses stations aussi à Cracovie, Wrocław, Poznań, Łódź, Gdańsk, Toruń et Szczecin. La forme dominante de ses études c'est le travail collectif concentré autour de problèmes fondamentaux de l'histoire de la Pologne.

Les collaborateurs de l'Institut ont maintenu de vifs contacts avec la science historique à l'étranger, entre autres, par l'entremise des commissions historiques permanentes: polono-hongroise, polono-allemande, polono-tchécoslovaque. En somme, pendant des dix années passées les collaborateurs de l'Institut avaient fait 352 voyages scientifiques dont 49 à l'URSS, 118 aux pays de la démocratie populaire et 185 en Europe Occidentale. Ils séjournaient à l'étranger en qualité de participants aux diverses sessions et conférences, comme conférenciers — 159 voyages. Ils y allaient pour mener les recherches dans les archives et dans les bibliothèques étrangères — 204 voyages. En ce moment a lieu à l'Institut une vive discussion concernant le programme de recherches de l'Institut aux années suivantes.